

ORIGÓ

Menthető és menthetetlen kollégák

SZTANKAY ÁDÁM

2021.04.05.

Színész és rendező, a nemzet művésze, aki már harmincnégy évesen megkapta a Kossuth-díjat. Rendezett, tanított, íróként is jegyez több, hivatásával kapcsolatos könyvet. Az életét felidéző trilógiájának hat éve jelent meg első kötete A srác a kakasülön címmel. Ezt követte két évvel később A férfikor hajnalán című könyv, s néhány hónapja már a trilógia harmadik része is olvasható. Címe: Köszönöm, Prospero! Huszti Péter a legújabb megjelenés apropóján adott interjút az Origónak, amelyben egyebek közt elmondja, miként élte meg „száműzetését” a Madách Színház padlására, miként lett barátja egy ezer fokon égő, önemésztésre hajlamos román színész. Aki halála után is ott él barátja lelkében, ahogy mások is, akik már nem lehetnek itt.

Negyedik éve, hogy interjút adott az Origónak. Akkor arról is beszélgettünk: vannak színészek, akikhez passzol az elmúlás, akik úgy élték színpadon túli életüket, hogy mindig is körbevette őket valami sajátos pátosz. Megállapítottuk: önt nem lengi körül pátosz, esetében más szempontból is értelmetlen a távozás lehetőségéről beszélgetni. Nemrég megjelent „életregény-trilógiájának” harmadik kötete azonban egyfajta összegzés. Pedig négy év nem nagy idő. Vagy az emberi lét hetedik évtizedében már az?

Ha az ember felkérést kap egy kiadótól, hogy idézze fel egy háromkötetes sorozatban az életét, akkor annak óhatatlanul összegzés jellege lesz. A pátosz azonban továbbra is távol áll tőlem. Az életút összegzése sem azonos az élettől való búcsúval. Éppen annak ellenkezője történik a könyv történetei kapcsán. Amikor írni kezdtem az első kötetet, azt hittem: nehéz lesz egyes emlékek, régen elmúlt dolgok, személyek felidézése. Ám az emlékek megelevenedtek, előhívódtak, mint vegyszerbe mártott, megvilágított fotópapíron a képek. Éjszaka, munka közben meghallottam édesanyám egy-egy mondatát; vagy megláttam apámat, ahogy baktat

lefelé a Trombitás úton. A kötetekben megjelenő egykori játszótársak, családom megidézett tagjai bennem élnek tovább, itt vannak körülöttem napra nap. Nem búcsúztatom őket, ahogy magamat sem.

A könyv első fejezetében, az Emlékszöttesben előhívja az ifjúságát. Érzetem szerint naposabb, szellősebb, mélységeivel is könnyedebb fejezet, mint például az azt követő Prospero című, vagy az Arasznyi lét, az Utazunk, a Negyven év, Madách úr, A nem ismert tartomány, Ajándék életek. Véletlen, vagy szerkesztési elv?

Az Emlékszöttesben van egy fontos, visszatérő szó, a csend. Mindig is hatott rám a templomok, az erdők, a beszélgetések, a színház csendje. Az előadások végén szerettem volna olykor, ha a taps és meghajlás helyett kitarított csend zárja a játékot. A csend megőriz valamit mindabból, ami a színpadon történt. Ereje van annak is, amikor a nagy szimfóniák végén a karmester nem ereszti le a kezét, hanem sokáig tartja a csendet. Nem baj, ha az első fejezetben a játékosságot is érzékeli az olvasó, ám úgy gondolom: az Emlékszöttes történetei inkább a csendet helyezik a középpontba.

Huszti Péter Kossuth-díjas színművész, rendező 2015-ben FORRÁS: MTI/CZIMBAL GYULA

A Prospero című fejezet első írása Maklár Zoltán megidézésével indul. Borbélyüzletben láthatjuk, ahol pályatársán kívül senki sem tudja, hogy egy nagy magyar színész a kuncsaft. A fejezet második írása a hajdani Hamlet-előadás során elszenvedett balesetét írja le, s elárulja: az ágyat nyomva kezdett bele még anno a következő, a fejezet harmadik, Köszönöm, Prospero! című írásába. Amelynek főhőse az öreg, visszavonult színész, aki egy mátrai faluban beszél ifjú kollégájának az életéről. Megvallja: „Mindig féltem a szavak erejétől. Mindig és minden beszélgetés után elővett a nyugtalanság, minden interjút azonnal visszaszívtam volna. (...) ez egyáltalán nem gyávaság, inkább valami megmagyarázhatatlan, gyötrő törekvés arra, hogy pontosan beszéljek, s hogy minden vacak gondolatomban egész önmagamot tárjam föl, összes kételyeimmel, örömmel együtt.” Azt is mondja: "...ha okulni akar a példából, meríteni az életéből, kérem, ne tegye! Nem lehet mások életéből meríteni! Egy pillanatra talán felkapjuk a fejünket, hogy velünk is valami ilyesmi történt, de mindenből csak egy van.” Könyvéből sejthető a válasz, de biztosabb, ha rákérdesz: ki az öreg?

A Köszönöm, Prospero! című novella a Hamlet idején, a kilencszázhetvenes években már megjelent egyszer a Szépirodalmi Kiadónál. Illés Endre, a kiadó igazgatója megjegyezte: jó lenne tudni, hogy ki ez az öreg, mert mindenki ezt fogja kérdezni. Akkor azt feleltem: titok. Most elárulom: én vagyok, olyan alakomban, amilyenben a harmincas éveim elején „találkoztam” majdani, elképzelt önmagammal. Ahogy az idősebb Karinthy Frigyes „találkozott” egy fiatalemberrel. A Hamlet során elszenvedett balesetem után Mátrafüreden nyaraltam. Az adta a színteret a történethez, amelyet különböző impulzusok hívtak életre. Maklár Zoltánnal csupán röpké találkozásunk volt, sosem játszottunk együtt, de ő is hatott rám. Ahogy naponta láttam magam körül megfáradt, idős színészeket, s hallottam a színpalak mögött a megtört beszélgetéseiket. Amikor megírtam a novellát, felolvastam két ifjú kollégának, Tímár Bélának és Kalocsay Miklósnak – döbbenet hallgatták. Különös a sors: korán elmentek, ám akkoriban nem töprengtek az idő múlásán. Megrázta őket a novella, amit életem virágában írtam. Ma már távol vagyok a színpadtól, mégsem érzem ennek a távolságnak a fájalmát. Nincs mit csodálkozni ezen. A novella öreg színésze is azt mondja: nem lehet mások életéből meríteni. Vannak hasonlóságok, vagy annak vélt történések, de minden élet egyedi. Ami engem illet, ma is azt érzem, amit a négy évvel korábbi interjúnkban mondtam: nincs lelkiismeret-furdalásom, hiányérzetem, nem érzem úgy, hogy elmulasztottam volna valamit abból, ami ebben a nehéz hivatásban elérhető.

Tovább haladva könyvében, A padlás csendje című írás Arthur Miller Édes fiam című darabjának próbáját idézi fel 2005-ből. Az volt az első színmű, amelyet a Madách Színház padlásán mutattak be. A nagyszínpadot eluralta a zenés műfaj. Miller főhőse az ön által alakított Joe Keller repülőgépgyáros, akinek gyárából egy sorozat hibás gép kerül ki – a hibákat stikában elfedik – a frontra a második világháború idején, s ifjú pilótái mind életüket veszítik. Életét veszti a harcokban a gyáros egyik fia is, ugyancsak pilóta, bár ő nem a hibás gépek egyikén utazott. Keller megússza a felelősségre vonást, de a történetek erős hatással vannak családi viszonyaira – a Piros Ildikó által játszott feleségével, a Viczián Ottó formálta egyetlen megmaradt fiával való kapcsolatára. A drámai helyzetek végül tragédiához vezetnek. A Miller-darab próbafolyamata a kötet további írásaiban is rendre szóba kerül. Olykor vázat ad egyéb gondolatokhoz, máskor ismét központi téma lesz. Persze más szerepei kapcsán is beszél a múltról, de az Édes fiam erősen hangsúlyos. **Miért?**

A Madách Színház padlása egyfajta száműzetésnek tűnt. Az is volt, a varázsával együtt. A padlástérben másként hangzottak a szavak, közelebb kerültünk egymáshoz. Miközben Miller történetén át megtapasztaltuk, hogy mit jelent az ő világában apának, fiúnak lenni, mi a bűn, és mi a bűnhődés. Miller műve mélyen átélhető más korszakban is, bármely országban. A próbákba, az előadásokba sűrűsödött mindannak az eszenciája, amit addig kaptam a színháztól, és amit addig adtam a színháznak. Ezért is lett az Édes fiam visszatérő motívum a könyvben.

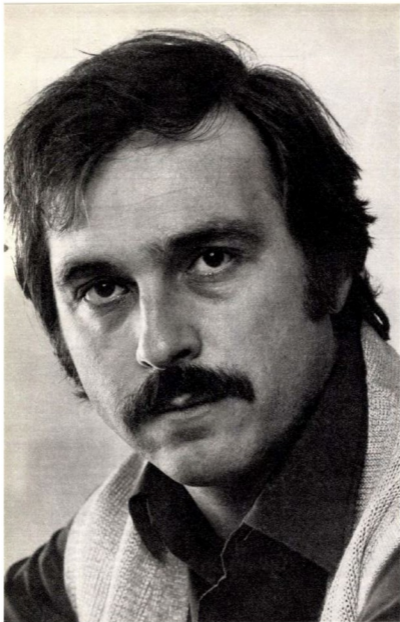
Száműzve bár, de boldogan próbáltak?

Rájöttem, hogy jófajta dolog az intimebb színház. Régebben is vonzott, de akkor átélhettem a valóságban is. Mindig szerettem volna úgy játszani, hogy nem vesz körül hatalmas nézőtér. Főként Csehov darabjait. Úgy lehet igazán közelebb kerülni Trepljovhoz, Asztrovhoz, Ványához. Persze az Édes fiam színre vitele más szempontból is különleges alkalom volt a pályámon. Tudtam, hogy hamarosan véget ér a Madách Színháznál töltött korszakom. Csaknem ötven év.

A Miller-darabot rendező Kerényi Imre is „kiemelt” szereplője a kötetének. Szeretettel idézi meg, bár ő is részt vett a Madách Színház zenés karakterének kialakításában, a prózai művek háttérbe szorításában.

Az ő idejében kezdődött mindaz, ami Szirtes Tamás igazgatása alatt teljesedett be. De az átalakításban mindannyian részt vettünk. Szembesíthetne a ténnyel: furcsállhatom én, hogy felszorultunk a padlásra, de csak eljátszottam zenés művek főszerepeit is, részt vettem a csinnadrattában.

Sorolom: A vörös malomban a Magister volt, Az Isten pénze című darabban Ebenézer Scrooge, A hegedús a háztetőnben Tevje. Persze egyszerű válasza lehet arra, hogy miért vett részt a zenés műfaj megizmosításában. Azért, mert színész.

1980FORRÁS: CSIGÓ LÁSZLÓ FOTÓMŰVÉSZ - BUDAPEST FOLYÓIRAT, 1980. (18. EVFOLYAM) 3. (MÁRCIUS), 8. OLDALON

Egyfelől. Ám az sem volt mindegy, hogy A vörös malom szerzője Molnár Ferenc. Az Isten pénze Dickens Karácsonyi ének című művének megzenésített változata. A Hegedűs a háztetőn esetében pedig egy shakespeare-i mű került a Madách Színház színpadára. Tevének olyan erős története van, mint az Édes fiaim apafigurájának. Valójában egyik említett előadás sem sorolható a csinnadrattákhoz.

Könyvében felidéz néhány olyan epizódot is, amelyek Sütő András Csillag a máglyán című darabjához kapcsolódnak. Ádám Ottó rendezte az előadást 1976-ban, ön alakította benne Szervét Mihályt, édesapám, Sztankay István Kálmán Jánost. Egyéb írásaiban szó esik pályatársai valós haláláról is, a Csillag a máglyán kapcsán egy színészi „kis halált” beszél el. Jelesül apámét, aki egy

alkalommal – nem sokkal a darab színre vitele után – előadás előtt azt érezte, hogy kiesett minden a fejből, és nem emlékszik a drámából egy szóra sem. Végül haza kellett küldeni a nézőket. Tálalásában nem pletykaizű történet, mély üzenete van. Számomra azonban személyes okból is elgondolkodtató. Ha olykor erőtlennek éreztem magam egy-egy komplikáltabb helyzet leküzdésére, apám mindig megemlítette: „Tudod, fiam, az én életem sem egyszerű, de miattam még soha nem maradt el előadás.” Sosem tette hozzá: kivéve azt az egy alkalmat, a Csillag a máglyán esetében.

Édesapja igazat mondott. Nem maradt el az előadás, csak elhalasztódott. Pista kapcsán el kell mondanom: a mai napig nagyon szeretem, ő is tovább él bennem. A történetre visszatérve: az előadás akkor marad el, ha a színész beteget jelent. Édesapja nem jelentett beteget, bejött, felvette a jelmezét, csak történt valami, ami előfordulhat egy holtfáradt orvossal is, aki készül az operációra, de a műtöbe lépve azt érzi, képtelen elvégezni. Szerencsére aznap este bent volt a színházban Ádám Ottó is, a Madách Színház igazgatója, a darab rendezője, aki egy időben pszichológusnak készült, majd az orvosi egyetemen is folytatott tanulmányokat. Rögön átlátta, hogy itt nem valamiféle rövidzárlatról van szó, hanem olyan végletes kimerültségről, amit nem lehet pár biztató szóval orvosolni. Akkoriban egy vezető színész napi húsz órát is dolgozott: színházi próba, rádió, szinkron, televízió, előadás, forgatás. A Csillag a máglyán önmagában emberfeletti feladat. Ráadásul Sztankay István került ilyen állapotba, akiről Ádám Ottó pontosan tudta, hogy kevés olyan becsületes, alapos, felkészült színész van, mint amilyen ő. Azt is tudta, hogy ha az édesapja kipihen magát, akkor minden úgy folytatódik tovább, mintha mi sem történt volna. Úgy is lett. A színházi titkár technikai problémákra hivatkozva megkérte a közönséget: fogadják el, hogy az aznap esti előadást későbbi időpontra kell halasztani. A Csillag a máglyán általam megírt történetének az a lényege, hogy miután édesapja pihent pár napot, még háromszázszor rendben eljátszottuk Sütő András művét. Miközben leforgattuk belőle a filmet is, amelyhez az átdolgozott szöveget is megtanultuk.

A lényeget tekintve apámról éppolyan megejtő portrét fest a könyvben, mint Bessenyei Ferencről, Tolnay Kláriról, Kerényi Imréről, másokról. Pécsi Sándort úgy idézi meg pár oldalon, hogy abban – noha minden sors egyedi –, mégiscsak ott van az egész színészlét gyönyörű abszurditása. Ám nem szeretnék „szpojlerezni.” Van olyan története Pécsi Sándorról, amely nem fért a kötetbe, de példázhatja az öre gyakorolt hatását?

Fiatal színész voltam még, húszas éveim elején, amikor a Gogol Éjjeli menedékhely című drámáját játszottuk a Madách Színházban. Pécsi Sándor volt benne Luka, a bölcs öreg vándor, én Vaszka Pepel, a tolvaj, aki jó útra akar térni. Vaszka tudja, hogy ez csak Isten segítségével jöhet össze, de a segítő kapcsán vannak bizonyos kétségei. Felmásztam a kemencére, és megkérdeztem az ott szunyókáló Lukát, Pécsi Sándort: „Idehallgass, öreg, azt mondd meg nekem, hogy van-e Isten?” Mai napig előttem van, most is, ahogy mesélem, ahogy Sanyi összehúzza résnyire azokat a kis gombszeméit, aztán iszonyatosan hosszú csend után, nagyon lassan és halkán azt mondja nekem: „Hát, ha hiszel benne, van, ha nem hiszel benne, nincs.” Más előadásában talán nem hat rám olyan erősen ez a mondat, de Pécsi Sándor mondta. Egész életemet végigkísérte, kihatott a magánéletemre, olykor a szakmában meghozott döntéseimre. Elgondolkodva a Pécsi Sándortól hallott mondaton, megértettem, hogy amiben hiszek, az jó eséllyel sikerülhet.

Van a könyvének egy olyan főhőse, aki annak is beleég az emlékezetébe, aki sosem hallott róla. Ion Bog, becenevén Nelu, a román színész, akivel Gábor Pál Utazások Jakabbal című filmjében játszottak együtt, s kerültek szoros barátságba – mely barátság az ő korai, harminchárom éves korában bekövetkezett haláláig tartott. A krisztusi kor című írásában hatalmas szívű, ezer fokon égő, „mezítlábás” Kossuthokat láncba szívó, országok közt cikázó vagabund színészként ismerhetjük meg Nelut, hajdani barátját. Aki tökéletes ellentéte a civilben szemérmességig visszafogott, angolos kisugárzású Huszti Péternek. Mi táplálta a barátságukat?

A kíváncsiság egymás titkai iránt, hogy megértsük: a másik miért olyan, amilyen. Ég és föld volt közöttünk a különbség, mégis nagyon erős barátság volt a miénk. Nelu látta az összes bemutatómat, én meg már csak az elfoglaltságom miatt sem tudtam ezt viszonzni. Ő képes volt otthagyni a saját előadásukat is – vállalva az azzal járó konfliktust – a bukaresti színházában, hogy eljőjön megnézni a budapesti premierben. A Madách Színház jegyszedei is ismerték, készítették a hokedlit az egyik sor szélére – hiszen rendre telt ház volt –, amikor feltűnt Nelu a hatalmas, ronda trencskó kabátjában. Különleges barát volt, már az csoda, hogy barátokká lehettünk. Találkozásunk előtt két alkalommal is az orvosok hozták vissza az életbe. Már barátok voltunk, amikor a harmadik esetben már nem tudták megmenteni. Hozzáteszem: egyszer sem szándékozott meghalni, szerette a feleségét, gyermekét. Ám sosem került a kockázatos helyzeteket.

férfi szerepében Huszti Péter Alekszej Arbuzov Kései találkozás című színművében 2011-ben. FORRÁS: MTIKOLLÁNYI PÉTER

Ion Bog olyan színésztípusnak volt a képviselője, mint amilyen – a maguk egyediségével együtt – Latinovits Zoltán, Madaras József, vagy az ön egykori tanítványa, Ternyák Zoltán voltak. Hosszabban is lehetne sorolni színészeket, akik – sarkítva – csak az életük kockáztatásával tudnak működni. Ezt a metódust ön könnyen elfogadja?

Jó lenne óvni őket, de nem biztos, hogy lehet. Latinovitsot és Madarast csak távolból ismertem, ám Ternyák Zolit lényegében én fedeztem fel. Nagyon szerettem, rengeteget beszélgettem vele. Ahogy Nelut, úgy őt is óvni szerettem volna. Ternyák Zolival szinte apa-fiú kapcsolatban voltunk. Külföldről is felhívott akár éjnek évadján, ezer fokon égve, miközben alighanem benne is égett valami. Szakmáról beszélgettünk, meghallgattam, mondtam, igen, jól gondolja, úgy kell az adott szerepet eljátszani, de azt is mindig elmondtam: muszáj, hogy az ember időnként lecsavarja a lángot, mert végül elég. Ternyák Zoli, Nelu is elégett. Nelu elszédített a tempójával. Folyamatosan rohant, vitázott, örvöngött, megbékélt, lázba jött megint. Úgy érezte: akkor is csinálni kell valamit, ráadásul ezer fokon égve, amikor voltaképpen meg is lehetne pihenni. Amikor muszáj lenne megpihenni. Többen vagyunk, akik be tudták osztani az energiájukat, miközben mi sem spóroltunk vele,

amikor játszottunk. Pécsi Sanyi előadás után képes volt akár egy órán át bámulni egy különös alakú követ. Kiss Manyi kötögetett. Én olvastam, zenét hallgattam, vagy órákig sétáltam a városban, hogy kijáram magamból az előadás keltette remegést.

Nelutól tanult valamit?

Minden lángolása mellett úgy élt, hogy abból megértettem: nem fontos, hogy mindenki szeressen. Átala értettem meg: a barátság különleges, bizalmi viszony, ami csak akkor működik, ha van merszünk őszintének lenni. Még úgy is, hogy a színházi világba némileg be lett építve az a metódus, amely szerint rendben van, ha nem egészen azt mondod, amit gondolsz.

Története alapján úgy tűnik: a honi színi világnak volt azért olyan korszaka, amelyben könnyebben mondatott ki az igazság.

Az én generációm az idősebb korosztályok tagjaival is őszinte lehetett. Olyan kollégákkal, mint például Bessenyei Ferenc, Pécsi Sándor, Kiss Manyi, Tolnay Klári. Persze vitáztunk is, általában rengeteget beszélünk szakmai dolgokról. A Hamlet, a Csillag a máglyán, a Lóvá tett lovagok, vagy az Édes fiaim kapcsán, hosszan lehetne sorolni. Nem éreztünk késztetést, hogy elhallgassuk egymás előtt a gondolatainkat. Ez valamiért változni kezdett. Távolabb vagyok már a pályától ahhoz, hogy magyarázni próbáljam a miértet.

Piros Ildikó (b) Kate Keller és Huszti Péter (j) Joe Keller szerepében Arthur Miller Édes fiaim című színművének próbáján a budapesti József Attila Színházban 2013-ban FORRÁS: MTI/FOLDI IMRE

A könyvében közzétett, a kollégái által a hatvanadik születésnapjára lejegyzett köszöntések között van Viczián Ottóé is, aki a fiát játszotta az Édes fiaimban. Ifjabb kollégája felidézte: egy alkalommal, amikor úgy érezte, hogy felhagy a színészettel, akkor ön elbeszélgetett vele. Nem többet, mint öt percet. Szólt közben a szakmáról, szívről, lélekről, és az önmaga életéről. Ifjabb kollégája a pályán maradt. Igaz, köszöntésében azt sem titkolja: továbbra sem tudja, hogy miért érdemes tovább csinálni a hivatását, de azt legalább igen, hogy kiért. Ma is képes lenne elmondani néhány olyan mondatot, ami egy szakmájába belefásult színészt ott tart a pályán?

Megtenném, ha érezném, hogy igény van rá. Mai napig felhívnak az egykori tanítványok, akiknek gyakran el kell mondanom: most kell vigyázni, most tartsatok ki, most kell okosan dönteni; nem feladni, eldobni magatoktól a hivatást. Meg kell győzni őket: lesz jobb. Hiszem is, hogy jobb lesz, ha például elmúlik ez a járványhelyzet. Akkor tudok biztatni valakit, ha hiszek abban, amit mondok.

Nem fecsegném ki a könyvét lezáró gondolatait, de azokból úgy érzem: a szerző alapvetően optimista. Jól érzem?

Kerek a történetem, tényleg nem érzem úgy, hogy kimaradt valami az életemből, amikor jártamban-keltemben rápillantok egy színházra. Van időm olvasni, zenét hallgatni, az íráshoz is érzek még kedvet. Nem készülök az elmúlásra. Miközben tudom, hogy az élet addig tart, amíg úgy gondolja valaki ott fent, hogy eddig, és ne tovább. Aztán lesz majd valami más. Nem volt velem igazságtalan az élet, rengeteget kaptam a színházról, családtól, barátoktól, íróktól. Igen, a szerző alapvetően optimista.